

Eflani Demirli (Küre-i Hadid) Köyü Camii ve Türbesi ile Kalem İşlerinin Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme*

öz

Demirli (Küre-i Hadid) Köyü Camii Candaroğulları döneminden günümüze kalan, ahşap taşıyıcılı ve tavanlı, dönem özelliklerini yansıtan Anadolu'daki önemli mimari eserlerdendir. Günümüzde Karabük ili Eflani ilçesi Demirli Köyü sınırları içerisinde bulunan yapı günümüze kadar birçok onarım, ek ve müdahalelere maruz kalmıştır. En son 2012 yılında yaptırılan restorasyon çalışmalarıyla bugünkü mevcut görünümüne sahip olmuştur.

Kitabesinden 1451 tarihinde inşa edildiği anlaşılan caminin, kaynaklarda belirtildiğine göre 1891 tarihinde doğu cephe duvarına bitişik türbe yapısı eklenmiştir. 1958 sonrası müdahalelerde yapının kuzeyi kapatılarak burada kapalı bir mekân oluşturulmuş, bu alanın doğusuna ahşap bir minare eklenmiş ve harim duvarlarına kalem işleri yapılmıştır. 2012 müdahalelerinde ise yapı bütünüyle ele alınarak esaslı onarımdan geçirilmiştir.

Bu çalışmada; elde edilen bilgi, belge, yayın, arşiv kayıtları ve yerinde incelenme sonucunda kalem işlerine yönelik olarak yapının geçirdiği müdahaleler, müdahale biçimi ve sonuçları bilimsel koruma yaklaşımları çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eflani Demirli (Küre-i Hadid) Camii, Koruma, Onarım, Kalem İş, Restorasyon.

Muhammet BİLGEN

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu
Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve
Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk
Sanatları Bölümü,
mbilgen99@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9132-3950>

İşilay KONAK

Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi,
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi,
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü,
isilaykonak6@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1443-243X>

Lütfiye GÖKTAŞ KAYA

Prof. Dr., Karabük Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü,
lgoktaskaya@karabuk.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4979-9330>

ISSN

1307 - 9700

Araştırma Makalesi

Akdeniz Sanat Dergisi

Cilt: 14, Sayı:25

Makale Gönderim

29.11.2019

Makale Kabul

24.01.2020

*Bu konu Prof. Dr. Lütfiye Göktaş Kaya tarafından T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına yürütülen "Karabük İli ve İlçeleri Türk ve İslam Dönemi Yüze Araştırması Projesi" kapsamında çalışılmıştır.

An Evaluation On The Current Conservation Status of Eflani (Demirli) Kure-i Hadid Village Mosque and Tomb and Their Wall Paintings*

Muhammet BİLGEN

Assist. Prof., Kastamonu University,
Fine Arts and Design Faculty,
Traditional Turkish Arts Department,
mbilgen99@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9132-3950>

İşilay KONAK

Lecturer, Kastamonu University,
Fine Arts and Design Faculty,
Traditional Turkish Arts Department,
isilaykonak6@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1443-243X>

Lütfiye GÖKTAŞ KAYA

Prof. Dr., Karabük University, Faculty
of Letters, Art History Department,
lgoktaskaya@karabuk.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4979-9330>

ISSN

1307 - 9700

Research Article

Journal of Akdeniz Sanat

Vol: 14, No:25

Received

29.11.2019

Accepted

24.01.2020

ABSTRACT

Kure-i Hadid Village Mosque, which are extant from Candaroğlu Beylic times and have wooden bearing-pillars and attic are among the important architectural structures that represent the characteristics of that period. The structure, located in Demirli Village of Eflani district in Karabük province, has been exposed to several renovations, additions and interventions. The last intervention, which gave the present appearance to the structure was the restoration work done in 2012.

The sources short that in 1891 the tomb was additionally built right next to east face wall of the mosque, which was built in 1451 its inscription suggests. By the interventions after 1958, an enclosed area was built by covering the north side, a wooden minaret was built in the east side of the area and wall painting also was performed on walls. With the restoration interventions in 2012, a substantial restoration work was applied to the mosque and the tomb as a whole.

In this study; as a result of the dotained and analysed information, documents, publications, archival records and on-site examination, the interventions of the structure in relation to the wall painting, the manner of intervention and the results were evaluated within the structure of scientific restoration approaches.

Keywords: Eflani Demirli (Küre-i Hadid) Mosque, Conservation, Renovation, Wall Painting, Restoration.

*This study is practiced within the scope of "Surface Exploration Project for Turkish and Islamic Period of Karabük Province and its Counties" performed on behalf of Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism by Prof. Dr. Lütfiye Göktaş Kaya.

GİRİŞ

1927 yılına kadar Kastamonu'ya bağlı olan Demirli (Küre-i Hadid) Köyü, bugün Karabük ili Eflani ilçesine bağlıdır. Köyün içerisinde kalan bölgenin tarihi süreç içinde Kaska, Hitit, Paflagon ve Roma hâkimiyetinde kaldığı; Türklerin Anadolu'ya girmesiyle önce Anadolu Selçuklu Devleti, daha sonra Beylikler döneminde Çobanoğulları ve Candaroğulları Beyliği yönetimine girdiği, 1423-24'te Eflani ilçe merkezinin Osmanlı Devleti yönetimine geçtiği bilinmektedir.

Bir Türk beyliği olan Candaroğulları Beyliği'nin bu bölgede (Kastamonu Sinop civarı) kurulmuş olması ve 1309 yılında beylik merkezinin Eflani yapılması bu merkez ve çevre bölge açısından önemlidir (Yücel, 1988, s. 58; Göktaş Kaya ve Kaya, 2010, s. 258).

Çalışma konumuz olan Eflani Demirli Köyü Camii ve Türbesi Candaroğulları dönemine ait önemli Türk-İslam eserlerindedir. Yapılarla ilgili başlıca iki yayın daha çok tarihi, plan ve mimari özellikleri ile ilgilidir. 2 Yapının adı, tarihi ve mimari özellikleri ile ilgili ve detaylı bir arşiv çalışması sonucu oluşturulmuş kapsamlı ve güncel yayın Göktaş Kaya ve Kaya'nın 2010 tarihli yayınıdır. Söz konusu yayın, yapının geçirmiş olduğu 2012 restorasyon müdahalelerinden hemen önceki durumunu belgeler nitelikte olmasından dolayı Demirli Köyü Camii ve Türbesi ile kalem işlerinin korunma durumları irdelenirken önemli veriler sunmuştur. Camide sıva üstü, ahşap üstü ve alçı üstü olmak üzere üç farklı malzeme üzerine kalem işleri uygulanmıştır. Türbede ise yalnızca sıva üstü kalem işi örneği görülür. Bu çalışmada; Beylikler dönemi mimari örnekleri arasında önemli bir yeri olan cami ve türbe yapısal özelliklerinin yanı sıra özellikle kalem işlerinde gerçekleştirilen koruma-onarım çalışmalarıyla ele alınmış, müdahalelerin özgün ve restorasyon öncesi durumunda yarattığı değişimler değerlendirilmiş ve onarımlar sonrasında mevcut korunma durumu irdelenmiştir. Ulaşılan bilgi ve belgeler doğrultusunda camideki kalem işlerinin 1958 tarihinde var olduğu bilinmektedir (Eser, 1997). Türbede bulunan kalem işlerinde rastlanan tarih ise türbenin kalem işlerinin yapı ile çağdaş olabileceğini düşündürmektedir. Buradan hareketle çalışmada yapıların kalem işlerinin çeşitli şekilde elden geçebilecekleri göz önünde bulundurularak 2012 bilimsel restorasyonu öncesi kalem işi durumları özgün/dönem eki olarak kabul edilmiştir.

DEMİRLİ (KÜRE-İ HADİD) KÖYÜ CAMİİ VE TÜRBESİ'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Eflani ilçesinin 13 km. güneydoğusunda yer alan ve halk dilinde Küre olarak geçen Demirli Köyü; Küre, İnciğez, Ovacık ve Küpelik mahallelerinden meydana gelmekte olup Karabük iline bağlıdır. Köy ile aynı adla anılan Demirli Camii (Ek Şekil: 1) köyün kuzeyinde yer almaktadır. Cami civarında "Miskinler Mezarlığı" olarak adlandırılan mezarlık, son dönemde yapılan şadırvan, aş evi ve hamam olarak tanımlanan kalıntılar bulunmaktadır.

¹ Eflani'nin de içinde olduğu Paphlagonia bölgesinin ayrıntılı tarihi için bkz. Texier, C., (2002), Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, 3. Cilt, Ankara; Strabon, (2012), Antik Anadolu Coğrafyası. Geographika, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

² Yapıların tarihi ve mimari özellikleri ile ilgili yayınlar; Eser, E., (1997), "Küre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii", Vakıflar Dergisi, 26, 237-238, Ankara; Göktaş Kaya, L. ve Kaya Ş. (2010), "İki Ahşap Taşıyıcılı Harim Geleneği: Eflani Demirli Köyü Camii", 14. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, s. 257-280; Konya.

Cami halk arasında “Direkli Camii”, kaynaklarda “Küre-i Hadid Camii” (Behçet, 1925, s. 69) veya “Küre-i Hadid Köyü İsmail Bey Camii” (Eser, 1997, s. 237) olarak adlandırılmaktadır. Caminin adı, 1530 tarihli arşiv belgesinde “Cami-i Küre-i Hadid” olarak geçmektedir (Göktaş Kaya ve Kaya, 2010, s. 259)³.

Caminin, kuzey cephe ekseninde, harime girişi sağlayan kapı açıklığı üzerinde yer alan ve 0.48 x 0.70 m. boyutlarında, nesih yazı ile yazılmış üç satırlık mermer kitabesine göre 4 H. 855 /M. 1451 tarihinde Candaroğlu İsmail Bey tarafından inşa ettirildiği⁶ (Eser, 1997, s. 237; Göktaş Kaya ve Kaya, 2010, s. 260-261) öğrenilmektedir (Ek Şekil: 2). H. 861/1456 M. tarihinde İsmail Bey’in ölümünden önce vakfiyesini düzenlediği, hükümdarlığından ayrılmadan önce 1461 yılında annesi tarafından vakfiyeye ilaveler yapıldığı ve bu vakfiyede Küre-i Hadid köyünde bir camisi bulunduğu yazılı olduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 138-139). Yapının mimarı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Demirli Köyü Camii, Orta Asya ve Türkistan geleneğini Anadolu’da yaşatan, kökeni süslü ahşap çadır direklerine dayanan ve ilk örneklerini Selçuklu döneminde gördüğümüz “ahşap tavanlı ve ahşap direkli” camilerin önemli örneklerinden biridir. Bu tip yapıların yapımı Beylikler döneminde de yaygın olarak devam etmiştir (Öney, 1989, s. 11-35). Kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı yapı (Ek Şekil: 3-4) dıştan 16.62 x 12.65 m. ölçülerinde⁷ ve oluklu kiremit döşeli kırma çatı ile örtülmüştür. Yapıda örgü malzemesi olarak beden duvarlarında moloz taş, örtü sisteminde, döşemelerde, minber, mahfil ve vaaz kürsüsünde ahşap, mihrapta ise alçı malzeme kullanılmıştır.

Harim ve son cemaat yeri olmak üzere iki bölümden oluşan yapının kuzeyinde 10.60x2.96 m. boyutlarında son cemaat yeri yer alır. 3 m. derinliğindeki son cemaat yeri mevcut hali ile doğu-batı yönlerden duvarlarla, kuzey yönde ise ahşap konstrüksiyonlu camekânla kapatılmış olup üç bölümlüdür. Bu bölüme iki kanatlı sade ahşap kapı ile girilir (Ek Şekil: 5). Son cemaat yerinin cephe seviyesi daha düşük kotta ve kuzeye eğimli, içten ahşap tavan dıştan kiremit çatılıdır. Kuzeybatı köşede son cemaat yeri duvarına bitişik minare yer alır. Kare kaideli, silindirik gövdeli ahşap minareye çıkışı bu alandan ahşap merdivenle sağlanır (Ek Şekil: 5).

Ahşaptan sade bir biçimde yapılmış olan ve özgün olduğunu düşündüğümüz harim giriş kapısının içinde yer aldığı taçkapı nişinin kavsara bölümünde beş sıra

³ Hicri 937/Miladi 1530 Yılı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, Cilt II, No. 438, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

⁴ Cami kitabe metni ve transkripsiyonu:

بنی هذا المسجد المبارك السلطان المعظم اسماعيل بن
ابراهيم بن اسفنديار خان ابد الله دولته و افاض الى سخاء العفو
و المغفرة بروح على ابنه و جده في سنة تاريخ خمس و خمسين ثمانمائة

Manası: Bu mübarek mescidi büyük sultan İsfendiyar Han Oğlu İbrahim Oğlu İsmail bina etti. Allah onun devletini ebedi kılsın, af ve mağfiretiyle şerefledirsin, babasına ve dedesine rahmet etsin. Tarih: Sekizyü-zelli beş senesi (Eser, 1997, s. 237).

⁵ A.Gökoğlu kitabında Camii inşa tarihini H. 755/ M. 1354 olarak vermekte ve Camiinin İsmail Bey döneminden yüzyıl kadar önce yapıldığı ancak İsmail Bey zamanında tamir edildiği ve bundan dolayı da “İsmail Bey Camii” ismiyle anılmış olduğu düşüncesini aktarmıştır. (Gökoğlu, 1925, s. 69). Ancak Camii kitabesi bu düşüncüyü geçersiz kılmaktadır.

⁶ İsmail Bey Camii masraflarını karşılamak için Çiftçi’nin Kastamonu Sancağı Vakıf Tahrir defterlerinden aktardığı üzere “aynı köyde bir hamam, sekiz dükkân, Kozcuğaz Köyünde Külahi Hacı çiftliği adında beş haneli bir çiftlik ve bir değirmen, Karapınar’da altı haneli bir çiftlik, Eflani’nin Başışdır Köyünde onbir haneli iki çiftlik ve Karlı Köyünde yedi haneli bir çiftliğin gelirlerini vakfettiği” bildirilmektedir (Çiftçi, 2018, s. 24).

⁷ Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Küre-i Hadid Camii’nin 2011-2012 yılı Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon Raporu, s.2

mukarnas dizisi vardır (Ek Şekil: 6). Yapının 10.60x15.57 m. boyutlarındaki harimi çokgen gövdeli iki ahşap taşıyıcı ile iki sahına ayrılmıştır (Ek Şekil: 7). Mihraba dikey uzanan ana kirişten ve duvarlardan dört yönlü çıkılan bindirmelerle üste doğru iki bölümden oluşan tavan, kirişlemesi üstten tavan tekniğindedir ve mihraba yatay uzanan yan kirişler üzerine oturtulmuştur. Harim mekânının kuzeyinde, doğu-batı yönünde uzanan orta yerinden harime (güneye) doğru çıkıntı yaparak kuzey ana taşıyıcıya bağlanan kadınlar mahfili yer alır (Ek Şekil: 8). Giriş açıklığına göre batı tarafta bulunan merdivenle kadınlar mahfiline ulaşılır. Ahşap taşıyıcı ve döşemeli mahfilin altında doğuda beş ve batıda üç adet zikir hücresi bulunur (Ek Şekil: 9).

Harim, güney duvarında üst sırada, mihrabın iki yanında birer, doğu ve batı duvarlarda üst sırada ikişer, batı ve doğu duvarda alt sırada, duvarların orta bölümlerinde daha büyük boyutlu birer tane olmak üzere toplam sekiz pencere ile aydınlatılır. Doğru duvardaki alt sıra penceresi aynı zamanda yan taraftaki türbeye açılır. Dikdörtgen biçimli pencereler ahşap doğramalıdır. Güney duvar ortasında alçıdan kalıplama tekniğinde (Eskici, 2001, s. 223) yapılmış, bezemesiyle dikkati çeken mihrap, mihrabın batısında; taht (köşk) aynalıkları ve giriş kitâbeliği kalem işleri ile süslü ahşap minber ve mihrabın doğusunda yine ahşaptan yapılmış kürsü yer alır (Ek Şekil: 10).

Demirli Köyü Camii'nin doğu cephesine bitişik inşa edilen, 5.39x5.50 m. boyutlarında kareye yakın planlı türbenin (Ek Şekil: 1) yapılış tarihi ve yaptıranı belli değildir. Türbenin yapım ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Ancak bazı veri ve bilgilerden yola çıkarak türbenin tarihi hakkında önerilerde bulunulabilir. Türbenin, caminin doğu cephe duvarı orta yerine denk gelecek şekilde alt orta pencerenin hemen önüne inşa edilmiş olması, türbenin çatısının caminin üst pencereleri seviyesini aşması, mimari açıdan iki yapı arasındaki bu organik bütünlük kopukluğu türbenin camiye daha sonradan eklendiğini göstermektedir. Köy halkı tarafından türbede medfun bulunan kişilerin "Halveti Tarikatı'na mensup Şeyh Mahmut Efendi ve eşi" olduğuna inanılmaktadır. Şeyh Mahmut Efendi'nin doğum ve ölüm tarihleri net olarak bilinmemekle birlikte 1580 yıllarında öldüğü ve caminin yanına gömüldüğü, 1891 yılında Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa zamanında cami onarılırken mezarın kapatılarak türbe inşa edildiği düşünülmektedir (Göktaş Kaya ve Kaya, 2010, s. 266-267).

Türbede beden duvarlarında moloz taş, örtü sisteminde ve döşemelerde ahşap malzeme kullanılmıştır. Beden duvarları dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiş olup mekân "kirişlemesi alttan kaplamalı" (Eser, 1997, s. 240) ahşap tavan ile örtülüdür. Türbeye kuzeyden açılan ahşap dikdörtgen bir kapıdan girilmektedir (Ek Şekil: 1). Kapı açıklığının batısında bir, doğu duvarında tavana yakın seviyede iki, güney duvarında bir mazgal pencere yer alır. Türbe caminin doğu duvarına bitişik inşa edildiğinden caminin doğu duvarı aynı zamanda türbenin batı duvarıdır ve bu duvarda yer alan, aslında camiye ait olan pencere türbeye açılmaktadır. Bu durum türbenin camiye sonradan eklendiğini gösteren kanıtlardan biridir. Pencereler dikdörtgen biçimli ve ahşap şebekelidir. Türbede farklı büyüklükte iki ahşap sanduka bulunmaktadır⁸ (Göktaş Kaya ve Kaya, 2010, s. 261-264). Türbenin duvarlarında sıva üstü

⁸ Yetkin ve Öney yayınlarında "Demirli (Küre-i Hadid) Köyü- Adil Bey Türbesinden" bahsedilmektedir. Ancak Adil Bey Türbesi Kastamonu ili Terzi Köyünde bulunmakta, Demirli Köyünde ise Adil Bey Türbesi bulunmamaktadır. Bu durum yazım yanlış ya da bilgi eksikliği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca söz konusu yayınlarda "Demirli (Küre-i Hadid) Köyü Adil Bey Türbesinde" yer aldığı ve kıymetli çiniler ile kaplı olduğu belirtilen sandukaya (Öney, 1989, s. 41; Öney, 1976, s. 61; Yetkin, 1986, s. 144) ilgili yapılara yapılan yerinde inceleme sırasında rastlanmamıştır.

kalem işleri görülmektedir (Ek Şekil: 40-41).

Kalem işleri camide; harim mekânının duvarlarında, ahşap taşıyıcı sütunlarında, minberde ve mihrapta görülür. Ahşap tavanın bazı yüzeylerinde mavi ve kiremit kırmızısı boyalı bölümlere de rastlanmaktadır. Bu kalem işleri uygulandıkları yüzeye göre gruplanacak olursa; harim duvarlarında kuru sıva üstü kalem işleri, minber, ahşap taşıyıcılar ve kadınlar mahfilinin kuzey taşıyıcıya bağlanan çıkıntı bölümünün alınlığında ahşap üstü kalem işleri, alçıdan kalıplama tekniği ile oluşturulmuş mihrapta ise niş kısmında alçı üstü kalem işleri mevcuttur.

Mihrabın beş kenarlı niş kısmına mavi ve kahverengi renklere düz kuşaklar (bordürler) ve sarmal kıvrımlardan oluşan kalem işleri yapılmıştır. Ayrıca kavsaranın hemen altından niş göbeğine doğru sarkan bir hilal motifi işlenmiştir. Kavsarada zemin beyaz, nişlerin araları üç şerit halinde kahverengi boya ile boyanmıştır. Köşelikteki alçı kabartma geometrik motiflerin zemini ve alınlık yazısının zemini beyaz bırakılıp yer yer sarıya boyanmış, geometrik motiflerin arasında kalan kabartma altı kollu yıldız motifleri ve alınlık yazısı kahverengi ile yapılmıştır. Nişi ve köşeliği üst ve yanlardan çevreleyen kuşaktaki lale ve karanfil motiflerinin zemini beyaz bırakılmış, motifler ise yer yer kahverengi ile renklendirilmiştir. Nişi kuşatan çerçeve zemini ve rumi kompozisyonu, tamamıyla sarı renge boyanmış ve kahverengi düz çizgi ile üç kuşağa ayrılmıştır. Kuşaktaki lale, karanfil, penç motifleri kırmızı kahverengindedir. En dışta nişi kuşatan kenar kuşağı mavi renge boyanmıştır. Tepelik kısmındaki rumi kompozisyonunun zemini beyaz, rumiler ise yeşil ve siyahtır (Ek Şekil: 11-12).

Ahşap minberin giriş kitabeliğinde, köşk (taht) yan panolarında ahşap üstü kalem işi örneklerine rastlanır (Ek Şekil: 13-14-15). Giriş kitabeliğinde iki yanda hilal ve yıldız motifi ile ortadaki bitkisel motifler koyu mavi zemin rengi üstüne işlenmiştir (Ek Şekil: 15-16-17). Bu kitabeliğin altındaki köşeliklerde kırmızı zemin üstüne koyu mavi noktalar yapılmıştır. Kitabeliğin üstündeki taç kısmında, köşk yan panolarında ve köşeliklerinde ise farklı tonda mavi renk kullanılarak yapılmış bitkisel kalem işleri bulunmaktadır. Bunlar; batı duvarında minberin üst kısmına denk gelen alana yapılmış yarı üsluplaştırılmış gül motifleri ile benzerlik göstermektedir (Ek Şekil: 30-32-33). Köşk yan panolarında ki gül motifi ile oluşturulmuş kalem işi kompozisyonuna büyük oranda benzerlik gösteren diğer kalem işi örneği ise türbenin doğu duvarında 2012 restorasyonu öncesi fotoğraflarda görülmektedir (Ek Şekil: 14-38-39).

Harim mekânında, tavanı taşıyan iki ahşap taşıyıcı üstünde; işçilik kalitesi yüksek olmayan basit bitkisel motiflerden oluşmuş kalem işleri görülmektedir (Ek Şekil: 18-19-20). Mihrap önündeki ahşap taşıyıcının orta kısmında sütunu bilezik gibi saran, mavi noktalardan oluşmuş ve iki eğri çizgi arasındaki kalem işleri, bütün sütunu kaplayan, kıvrım dal ve yapraklardan oluşturulmuş bitkisel kalem işlerini ikiye bölmektedir. Taşıyıcıların tavanla birleştiği alanlar mavi renkli zemin üstüne beyaz, siyah ve kırmızı renkli noktalarla rumi tepelik biçiminde kalem işleri ile süslüdür (Ek Şekil: 20). Kadınlar mahfilinin mekâna taşıyan orta bölümünde korkulukların alt kısımlarındaki alınlıklarda da mavi noktalarla kalem işleri yapılmıştır.

Harimin doğu, batı ve güney duvarlarında sıva üstü kalem işleri mevcuttur. Güney duvarında mihrabın batısında ve doğusunda "la ilahe illallah" yazısı, yazı alanının boşluklarına yerleştirilmiş serbest fırça tekniğindeki bitkisel bezemeler, yazıyı ve

yazı boşluklarındaki bezemeleri çevreleyen fileto (cetvel) çizgileri bulunur. Yazıyı çevreleyen fileto çizgisinin üstünde buket şeklinde bitkisel bezeme, fileto ile çevrenmiş bu yazı alanının altında ise hayat ağacı⁹ motifi şekilde bir süsleme yer alır (Ek Şekil: 22-24). Mihrap panosunun üst iki yanında “Allah ve Muhammed” lafzı yazılı madalyon biçiminde kalem işleri vardır (Ek Şekil: 22). Doğu duvarı alt sırada bulunan ve türbeye açılan pencere açıklığının kenarlarında ve üst sıradaki iki pencerenin kenarlarında fileto çizgileri ile sınırlandırılmamış kuşak halinde kalem işleri bulunur (Ek Şekil: 27). Üst sıradaki iki pencerenin arasında kalan alanda “yâ hu” yazısı, bu yazıyı çevreleyen madalyon biçiminde kalem işleri ve kalem işlerinin üstünde yarı üsluplaştırılmış gül motiflerinden oluşan bitkisel bezeme mevcuttur (Ek Şekil: 29). Yarı üsluplaştırılmış gül motiflerinden oluşan bu bitkisel bezeme güneydoğu duvar köşesinde üst bölümde de görülür. Doğu duvarı orta hizasında “Çihâr-ı yâr-ı güzîn” (dört halife) ve İslam peygamberinin torunlarının (Hasan, Hüseyin) isimlerinin yazıldığı yazılardan üç tanesi madalyon biçiminde kalem işleri ile süslenmiştir. Bu yazılar güneyden kuzeye doğru sırası ile “Ebubekir, Ömer, Osman” şeklindedir¹⁰. Yazıları yazan kişinin hat sanatı ve Arapça yazım konusunda uzman olmadığından olsa gerek yazılar da yanlışlık vardır. Batı duvarında alt sıradaki bir (Ek Şekil: 35) ve üst sıradaki iki pencere kenarlarında fileto çizgileri olmaksızın bordür şeklinde kalem işleri, orta hizada “Çihâr-ı yâr-ı güzîn ve Hasan Hüseyin” yazılarından güneyden kuzeye doğru sırası ile “Hasan, Ya Ali, Hüseyin” yazıları ve bu yazıların madalyon biçiminde etrafını çevreleyen kalem işleri görülür (Ek Şekil: 31). Üst sıradaki iki pencere açıklığının ortasına denk gelen alanda “maşallah” yazısı ve madalyon biçimde yapılmış kalem işleri, duvarın güney kenarı üst yüzeyinde yarı üsluplaştırılmış gül motiflerinden oluşan ve ahşap minberdeki bitkisel bezemelerle benzerlik gösteren süsleme kompozisyonu yer alır (Ek Şekil: 33).

Caminin harim duvarlarındaki kalem işleri genel olarak değerlendirildiğinde; doğu ve batı duvarları alt sıradaki karşılıklı pencerelerin kalem işleri kompozisyon olarak büyük oranda benzeşirken, her iki duvarın üst sıradaki dört adet pencere kenarlarındaki kalem işleri de birbirleri ile benzer kompozisyon özelliği göstermektedir. Çihâr-ı yâr-ı güzîn yazılarını çevreleyen kalem işleri birbirleri ile benzer kompozisyon özelliği gösterirken, doğu duvarındaki “ya hu” yazısını ve batı duvarındaki “maşallah” yazısını çevreleyen kalem işleri de birbirleri ile benzerdir. Doğu duvarının güney üst alanındaki bezeme ile batı duvarının güney üst alanındaki bezeme kompozisyon olarak da benzerlik gösterir. Güney duvarındaki “Allah ve Muhammed” lafzı yazılı alanların madalyon biçimindeki süslemeleri birbirleri ile büyük oranda benzerken mihrabın batı ve doğusunda yer alan “kelime-i tevhid” yazılarının çevresindeki süslemeler de birbirleri ile yakındır. Benzer yüzey ve alanlardaki kalem işleri birbirleri ile benzer bir görüntü sergilemelerine rağmen serbest fırça tekniği ile

⁹ Eski Türk inancına dayanan hayat ağacı motif farklı malzemelerdeki birçok eser üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Simgesel anlam taşıyan bu motif Türk sanatında erken dönemlerden günümüze kadar kullanılmıştır. Mezar taşları ve dini içerikli eşyalarda ve yapılarda da karşımıza çıkan motifin bu yapıdaki kullanımı da hayat ağacı ile ilgili simgesel bir anlam taşıyor olmalıdır. Hayat ağacı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Öney 1968a, 1968b; Üçer, 2019.

¹⁰ Çihâr-ı yâr-ı güzîn yazıları olarak bilinen dört halifenin isimleri (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) ve İslam Peygamberi'nin torunlarının (Hasan, Hüseyin) isimleri camilerde teamül gereği halifelik sıralarına göre, sırası ile; Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin şeklinde yazılır. Yan yana yazılacaksa sağdan sola doğru bu sıralama takip edilir. Yan yana yazılmayacaksa ya mihrabın sağından başlanarak ya da batı duvarından başlanarak kuzeye doğru, batı duvarına Ebubekir, doğu duvarına Ömer, tekrar batı duvarına Osman, doğu duvarına Ali, batı duvarına Hasan, doğu duvarına Hüseyin isimleri yazılır. Böylece batı duvarında güneyden kuzeye doğru Ebubekir, Osman, Hasan isimleri; doğu duvarında ise kuzeyden güneye doğru Ömer, Ali, Hüseyin isimleri yer alır (Bilgin, Yetiş, Konak ve Eroğlu, 2019, s. 529). Bu sıralamaya Demirli Köyü Camii'nde uyulmamıştır. Bu durum kalem işlerini yapan kalemkârın bu bilgiye vakıf olmadığı şeklinde değerlendirilebilir.

yapılmış olmaları ve simetri kuralına uygun bezeme programına sahip olmamaları nedeniyle tam bir simetri ve desen uyumu söz konusu değildir. Kobalt mavi, yeşil, kırmızı, açık mavi, oksit sarı kalem işlerinde kullanılan temel renklerdir.

Türbe duvarlarındaki sıva üstü kalem işlerine gelince; batı duvarında, harime açılan pencerenin güney tarafında tavandan sarkıtılmış gibi resmedilmiş iki şamdan arasında “la ilahe illallah” yazısı yer almaktadır. Bu yazı basit bitkisel motif ve sarmal dallarla çevrelenmiştir. Güney ve doğu duvarlarında ise etrafı basit bitkisel motif ve sarmal dallarla çevrelenmiş madalyon biçiminde Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin yazıları ve bu yazıların aralarında hayat ağacı motifine benzer kalem işleri mevcuttur (Ek Şekil: 40). Türbeye giriş kapısının doğu yan duvarında ve güneydoğudaki mazgal pencere altına denk gelen yüzeyde resmedilen hayat ağacı olarak değerlendirilebilecek motif diğerlerinden farklı olarak dalları sol tarafa yatık bir biçimde resmedilmiştir. Simgesel bir anlamının olabileceği düşünülen, sol tarafa eğik hayat ağacı motiflerinin yanı sıra kuzey duvarında kapı ile pencere arasında kalan duvar yüzeyinde ve doğu duvarının kuzeye yakın yüzeyinde bitkisel bezeme yer almaktadır (Ek Şekil: 41). Türbenin kalem işleri caminin sıva üstü kalem işleri ile aynı üslubu göstermektedir.

DEMİRLİ KÖYÜ CAMİİ VE TÜRBE YAPILARINDA BELİRLENEN DEĞİŞİMLER

Demirli Köyü Camii ve Türbesi'nin geçirdiği değişikliklere ilişkin bilgiler gerek arşiv kayıtlarında gerekse yazılı kaynaklarda oldukça sınırlıdır. Camideki değişime ilişkin ilk bilgi özgün yapıda olmadığı belirtilen ancak Şeyh Mahmut Efendi Dergâhı'nın kuruluşu aşamasında gerçekleştiği düşünülen zikir hücrelerinin camiye eklenmesi (Eser, 1997, s. 238) olmalıdır. Caminin geçirdiği ikinci müdahale H.1307/M.1889 tarihinde Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa zamanındadır (Gökoğlu, 1952, s. 226). Bu dönemde camini yanına türbenin inşa edildiği belirtilmektedir (Göktaş Kaya ve Kaya, 2010, s. 266-267).

Anarımlara ilişkin daha sonraki bilgi ise Eser (1997, s. 238)'in köy halkı ile yapılan görüşmeler sonucu aktardığı 1958 yılı müdahalesidir. Bu müdahalede, yapının kuzeyinin kapatılmış olduğu, batıya ahşap bir minare eklendiği, harim duvarlarına kalem işi süslemeler yapıldığı aktarılmaktadır. Göktaş Kaya ve Kaya (2010, s. 261-262) ise yapının yapıldığı dönem, bölge ve ahşap taşıyıcılı ve tavanlı cami geleneği dikkate alındığında ahşap bir minarenin özgününde var olabileceğini ancak özgününde bu şekliyle var olup olmadığının tartışılabilir olduğunu belirtmektedir.

K.V.B.M. kayıtları ve Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kayıtları incelendiğinde; Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 07.05.2004 tarih ve 91-38 sayılı kararı ile cami ve bitişiğindeki türbe tescil edildiği, Karabük Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.03.2008 tarih ve 814 sayılı kararı ile rölöve çizimleri, restitüsyon ve restorasyon projelerinin onaylandığı görülmektedir. Sonrasında cami ve türbe 2011-2012 yıllarında esaslı onarım geçirmiştir.11 Yapılan bu onarım, kalem işlerine ve mihrap süslemelerine yapılan müdahaleleri ayrı tutarsak, tescil sonrası bilimsel ilk restorasyon çalışması olarak

¹¹Yapıya ilişkin K.V.B.M. kayıtlarında başka bir bilgiye ulaşılamamışken Susoy yayınında kaynak göstermesizin caminin 2013 yılında bir onarım geçirdiğini bildirmektedir (Susoy, 2018, s. 113). Fakat Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü kayıtlarından anlaşıldığı kadarı ile yapının restorasyonuna 2011 yılında başlandığı ve 2012 yılında restorasyonun tamamlandığı, bu tarihten sonra da yapıya herhangi bir müdahalenin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Susoy'un yayınında belirttiği bu bilginin dikkatten kaçan bir tarihlendirme hatası olduğunu düşünmekteyiz.

değerlendirilebilir.

Caminin mevcut durumu incelenip eski fotoğraflarla karşılaştırıldığında ve restorasyon projeleri incelendiğinde; örtü sisteminin onarıldığı, cephelerin derz dolgularının sağlamlaştırıldığı, harim giriş kapısı nişinin dışarıdan da algılanabilmesini sağlayan son cemaat yeri kuzey duvarının camekanla yeniden ele alındığı, son cemaat yerinin sac çatısının kiremit örtüyle düzenlendiği ve harim kapısı nişini örtmeyecek şekilde yukarı alındığı görülmektedir. Son cemaat yerinin metal kapısı (Ek Şekil: 42) ahşap kapı ile değiştirilmiş, harim kapısının yağlı boyaları (Ek Şekil: 43) temizlenerek ahşap görünümü geri kazandırılmıştır. Harim bölümü duvarlarının sıvaları yenilenmiş ve sıva üstü kalem işleri yeniden yapılmış, pencere çerçeveleri yenilenmiştir. Alçıdan kalıba döküm tekniği ile yapılmış mihrabın köşelik ve çerçeve alanlarındaki motiflerin tahrip olan kısımları onarılmış, mihrap nişindeki kalem işleri tamamlanmış, minber kalem işlerinin renkleri canlandırılmaya çalışılmış, yağlıboya kalıntıları temizlenmiştir.

DEMİRLİ KÖYÜ CAMİİ VE TÜRBESİ KALEM İŞLERİNDEKİ MÜDAHALELER

Alçıdan kalıplama tekniği ile yapılmış mihrap kalem işlerine ilk müdahale Göктаş Kaya ve Kaya'nın (2010, s. 267-268) bahsettiği 1891 tarihli müdahaledir. Bu müdahalede mihrap alınlık yazısının eklendiği belirtilmektedir. Yapıda 2012 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında; alçı mihraptaki malzeme ve boya kayıplarının onarıldığı, tabloların asıldığı çivi izlerinin alçı dolgularla giderildiği, diğer kısımlarının büyük ölçüde elden geçirilerek boyası yıpranmış bölümlerin yeniden boyanıp yenilediği anlaşılmıştır (Ek Şekil: 11-12). Mihrabın köşelik ve çerçevesi ile niş içindeki özgün kalem işlerinde ve bu kalem işlerinin onarımı sırasında ne tür bir boya kullanıldığı ile ilgili kayıtlara ulaşılamamıştır. Fakat yerinde yapılan gözlem ve incelemelere dayalı olarak mevcut boyaların plastik boya olduğu söylenebilir.

Ahşap minberin bitkisel motiflerden oluşan ve kahverengi, yeşil, mavi, beyaz renklerin kullanıldığı renkli kalem işlerinin -eski fotoğraflarla kıyaslandığında- büyük ölçüde onarım görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Köşk direkleri ve korkuluklardaki mavi renkli yağlıboya olduğu düşünülen boyalar (Ek Şekil: 16) temizlenmiş ve ahşap görünümü geri kazandırılmıştır (Ek Şekil: 13-14-15-17). Kalem işlerine yapılan müdahalelerde bezemeli alanların zemin renklerinin üzerinden geçilip yeniden boyanarak renkler canlandırılma yoluna gidilmiş, bu işlem yapılırken motiflerin üzerine boya taşmaları oluşmuş, ince işçilik gerektiren motif aralarından gözükken küçük zeminler boyanmadan bırakılmış, motifler üzerinden geçilerek yeniden boyanmıştır. Bu durum mevcudun yenilenerek özgünün değiştirilmesi olduğu kadar, işçilik ve uygulama hatalarını gösteren özensiz bir çalışmayı da ortaya koymaktadır (Ek Şekil: 16-17).

Harim tavanını taşıyan ahşap taşıyıcılar üstündeki kalem işlerine 2012 restorasyonunda müdahale edilmediği anlaşılmaktadır. Ancak bugün alt kısımlarındaki bezemelerin yıprandığı ve yer yer silinip yok olduğu görülmüştür. Bozulmanın yoğun olduğu bu alanlar temasa açık alanlardır (Ek Şekil: 18-19).

Harim duvarlarındaki pencere kenarlarında, hat yazılarının etrafında, bordür, madalyon, hayat ağacı motifi ve yarı üsluplaştırılmış gül motifleri kullanılarak yapılmış olan kalem işlerinin 2012 yıllarında yapılan restorasyon çalışmasında yenilediği anlaşılmaktadır. Yeşil, kırmızı ve mavinin kullanıldığı bitkisel motiflerden oluşan

bu kompozisyonlar, arşiv fotoğraflarına göre, önceki haline büyük oranda benzerlik göstermesine rağmen, uygulandıkları alanlar ve boyutlar bakımından farklıdır (Ek Şekil: 21-22, 23-24, 25-26, 28-29, 32-33, 34-35). Güney duvarındaki “Allah” lafzı yazılı madalyon süsleme, pencere açıklığına daha yakın ve büyük boyutta iken 2011-2012 restorasyonunda batıya doğru kaydırılıp daha küçük boyutta yeniden yapılmıştır (Ek Şekil: 21-22).

Güney duvarında mihrabın batısı ve doğusundaki “lailaheillallah Muhammedun resulullah” yazıları, bu yazılar etrafındaki süslemeler 2011-2012 restorasyonu öncesi fotoğraflardaki süslemelerden farklıdır (Ek Şekil: 23-24). Mihrabın batı kenarındaki fleto çizgileri ile çerçeve içine alınmış “lailaheillallah Muhammedun resulullah” yazısının hemen altında “Haraczade Şeyh Ahmed” adlı bir imza (Göktaş Kaya ve Kaya, 2010, s. 263) eski fotoğraflarda net olarak görülmekte iken mevcut kalem işlerinde böyle bir imzaya rastlanmamıştır (Ek Şekil: 25-26). Doğu duvarındaki “Ya Hu” yazısı ve bu yazının etrafındaki süslemeler de özgün süslemelerden farklıdır (Ek Şekil: 28-29). Güneybatı duvarın üst kenarındaki yarı üsluplaştırılmış gül motifli bezeme 2012 restorasyonunda olduğundan çok farklı yenilenmiş (Ek Şekil: 32-33), alt sıradaki pencere etrafında yer alan kalem işleri renk, motif, kompozisyon açısından değiştirilmiştir. Kıvrım dal üzerindeki penç ve basit yaprak motiflerinden oluşan kompozisyona ekleme yapılarak aralara 2012 öncesinde olmayan motifler eklenmiştir. (Ek Şekil: 34-35). Bu tür değişiklikler hemen hemen bütün alanlardaki kalem işlerinde görülmektedir. Kullanılan renkler özgün kalem işleri fotoğraflarında görülen renklerinden daha koyudur. Bunun sebebi araştırıldığında; sıva üstü kalem işlerinin eksik kısımlarının tamamlanmasında ve yok olan/kaybedilen boyalı kısımlarının rötuş veya tamamlama yaklaşımı ile onarılması yoluna gidilmediği, aksine kalem işlerinin tümüyle yenilenmesinin (yeni baştan yapılmasının) tercih edildiği anlaşılmaktadır. Kalem işlerinin eski fotoğrafları incelenip mevcut durumları ile yapılan karşılaştırmada; kalem işlerinin kompozisyonları ve motif biçimlerinin bozulmalarından yola çıkarak, sıvanın yenilenmesi nedeniyle belki de özgün bezemenin kopyasının alınarak applike edilmek istendiği, ancak gerek renk seçimindeki değişiklik gerekse konumları ve bezeme özellikleriyle tamamıyla uygulamayı gerçekleştiren çalışanın becerisine bırakılan bir yenileme uygulamasına dönüştüğü söylenebilir.

Türbe duvarlarındaki kalem işlerinin eski fotoğrafları incelendiğinde ufak bir detay dikkat çekmektedir. Doğu duvarının kuzey kenarında tarih ibaresi olduğunu düşündüğümüz bir yazı görülmektedir (Ek Şekil: 38-39). Badana ile bir bölümü kapatılan yazı okunabildiği kadarı ile H. 307 (1889-90 M.) tarihi yazmaktadır. Bu tarih türbenin yapıldığı tarih ile denk düştüğünden kalem işlerinin özgün olduğunu düşündürmektedir. Eğer bu tarih kalem işlerinin yapıldığı tarihe ait ise içinde bulunduğumuz 2019 yılına göre kalem işleri yaklaşık 134 yıl önce yapılmış olabilir. Elbette ki 2012 restorasyonundan önce kalem işlerine hiç müdahale edilmediği gibi bir bilgiye sahip değiliz. Eski fotoğraflar incelendiğinde çok net olmasa da kalem işlerinin etrafındaki ton farkından badanaların yenilediği görülebilmektedir. Bu yenilemelerde kalem işlerinin boyları da yenilenmiş olabilir. Fakat fotoğraflarda, tarih ibaresinin korunduğu görülmektedir. Oysa 2012 restorasyonu sonrası kalem işlerinde bu tarih yazısına rastlanmamaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Demirli Köyü Camii Candaroğulları dönemine ait 568 yıllık önemli bir Türk-İslam eseridir. Türbe ise H. 1307/M.1889 tarihinde Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa zamanında (Gökoğlu, 1952, s. 226) yapılmış ve kalem işlerinin de aynı dönemde yapıldığı düşünülen bir dönem ekidir. Cami kalem işlerindeki müdahaleler değerlendirildiğinde, uygulamalarda 2012 restorasyonu öncesi bezemenin korunmasının dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Bu uygulamalarda;

Caminin ahşap taşıyıcıları üstündeki kalem işlerine müdahale edilmediği, ancak 2012 yılı restorasyon çalışmalarında diğer tüm kalem işlerinin büyük oranda yenilendiği; kalem işlerinin 2012 öncesi durumlarının korunmadığı, motif ve kompozisyonların 2012 restorasyonundan önceki mevcut kalem işlerine bağlı kalınmadan yeniden çizildiği, kompozisyonların ve motif anatomilerinin değiştiği, bunun sonucu olarak ta 2012 restorasyonundan önceki kalem işlerinden farklı kalem işlerinin ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Mevcut kalem işleri restorasyon öncesi fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında; kalem işlerinin yerlerinin ve boyutlarının da değiştirildiği, önceki fotoğraflarda belirlenen bazı kalem işi kompozisyonlarının ise hiçbir alanda uygulanmadığı belirlenmiştir (Ek Şekil: 30).

Yenilemeyle oluşturulan kalem işlerinde kullanılan renklerin, özgün kalem işlerinde kullanılan renklerden farklı ve daha koyu tonda olduğu tespit edilmiştir. Mihrap batı kenarındaki "Lailaheillallah Muhammedun Resulullah" yazısının hemen altındaki "Haracade Şeyh Ahmed" imzası gibi önemli detaylar mevcut kalem işlerinde görülmemektedir. Hat yazılarının restorasyon sürecinde harf anatomileri değiştirilmiş ve kompozisyonları bozulmuştur.

Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivindeki kayıtlarda kalem işlerinin restorasyon aşamalarına yönelik herhangi bir görsel belge ve yazılı kayda ulaşılamamış olmasına rağmen; yetkililer ile yapılan görüşmelerde, çimento katkılı harçlı türbe iç duvar yüzeylerinin, restorasyon çalışmalarında sıvalardan arındırılması ve kireç bağlayıcılı sıvalarla yenilenmesi yoluna gidildiği bilgisi alınmıştır. Yapılan bu işlem, her ne kadar özgün örgü ve malzemelere zarar veren çimentolu harçların temizlenmesi açısından uygun olarak değerlendirilse de yapıya 1958 sonrasında eklenmiş veya elden geçirilmiş çimento katkılı sıvalar üstüne yapılmış kalem işlerinden oluşan dönem eklerinin -bazı bölümlerinin yerleri ve boyutları değiştirilerek ve önceki kalem işlerinden farklı bir görünüme kavuşturulmasıyla- yitirilmesine neden olmuştur. Restorasyon ile yapı mimari açıdan özgün haline getirilmiş ve gelecek kuşaklara aktarımı sağlanmışken, kalem işlerine aynı koruma mantığı ile yaklaşılmamış, özgün/dönem eki olan kalem işleri değiştirilmesi ve bazı bölümlerin yok edilmesi gelecek kuşaklara yanlış bilgi aktarımı yapılmasına neden olmuştur.

Minberin tepelik, aynalık, kemer köşeliği, köşk kemer köşeliği, köşk korkuluğu ve geçit (dolap) kemer köşeliğinde görülen ahşap üstü kalem işlerinin sıva üstü kalem işleri ile (özellikle türbenin eski fotoğraflarda görülen sıva üstü kalem işleri ile) benzer özelliklere sahip olması eş zamanlı yapıldıklarını düşündürmektedir. Minberin ahşap üstü kalem işleri dışında kalan yapıdaki diğer ahşap üstü kalem işlerine son restorasyon çalışmalarında müdahale edilmediği anlaşılmaktadır. Minberin kalem işlerinde, mevcut boyaaların üzerinden geçilerek renklerinin canlandırılmaya çalışıldığı ve restorasyon öncesi durumlarını kaybettikleri görülmektedir.

Alçı mihraptaki desen ve zemin renklendirmelerinin diğer uygulamalarla birlikte 2012 restorasyonları sırasında hem malzeme kayıplarının tamamlanması ve hem de boyamalarda yenileme şeklinde gerçekleştirildiği anlaşılmıştır. Uygulamalarda belirtme kriterine uyulmamış, yeni renklendirilen alanların mevcuttan ayırt edilebilmesi için ton farkı (bir açık tonla boyanması) oluşturulmamıştır. Yerinde yapılan gözlem ve incelemeler sonucunda özellikle mihrapta plastik boya kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Daha önce nemden dolayı hasar görmüş alçı mihrabın geri dönüşümsüz plastik boyalarla boyanmış olması alçı malzemenin nemini dışarı atmasına engel olacağından ilerleyen zamanlarda nemden kaynaklanan ciddi bozulmalara sebep olabilecektir.

1958 yılında caminin kalem işlerinin yapıldığını söyleyen bir köy sakini olduğu (Eser, 1997) belirtilmekle birlikte bu tarihte kalem işleri ilk defa mı yapıldı ya da var olanın üzerinden mi geçildi bilgisine kesin olarak sahip değiliz. Özgün olmayıp, bu tarihte yapılmış oldukları düşünülecek olsa dahi kalem işleri dönem eki olarak kabul edilir. Anadolu'daki birçok mimari eserde karşımıza çıkan taşra üslubunu yansıtan ve Anadolu halk resmi olarak adlandırılabilir kalem işleri başkent İstanbul ve çevresi üslubundan farklı gelişim göstermiştir. Değişik motiflerin ve kompozisyonların, manzara resimlerinin, günlük kullanım eşyalarının resmedildiği (Aksel, 2010) bu kalem işleri Anadolu halk sanatının değerli örnekleridir.

Türbe duvarlarındaki 2012 restorasyonu öncesi kalem işlerinin, doğu duvarındaki H. 307 (1889-90 M.) yazısından yola çıkılarak türbe yapısı ile çağdaş olduğu düşünülmektedir. 2012 restorasyonunda kalem işlerinin aynen camide olduğu gibi biçim, renk, kompozisyon açısından değişikliğe uğradığı görülmüştür. Kalem işlerinin duvar yüzeyindeki konumları da değiştirilmiştir.

Tarihi eserlerin koruma-onarım çalışmalarında Türkiye'nin de kabul ettiği uluslararası anlaşmalar dikkate alınarak bilimsel çözümler üretilmelidir. Anıtlar sanat eseri olduğu kadar, tarihi bir belge olarak ta korunmalıdır. Yapının planı ya da bezemeleri değiştirilmemeli, yok edilmemeli ve yeni eklentilere maruz bırakılmamalıdır. (Şener, 2013, s. 623).

Koruma onarım çalışmalarında farklı dönem ekleri saygı görmelidir. Farklı dönem eklerinin üslup birliği göstermesi zorunlu değildir. Neyin-nasıl korunacağına konunun uzmanları tarafından karar verilmesi gerekir. Aynı şekilde eksik kısımlarda tamamlama yapılacaksa veya ekleme yapılması gerekli durumlarda uzmanların görüşleri ve bilimsel verilere dayandırılan çalışmaların neticesinde yapılmalıdır.

Bütün bu bilgilerden hareketle dönem eki niteliğinde olan sıva üstü kalem işlerinde yapılan değişikliklerin kalem işlerinin dönemsel özelliklerinin algılanmasına olumsuz etkide bulunduğu açıktır. Kalem işlerine yapılan müdahalelerin yapının tarih, kültür ve sanat değerlerini korumayı ve açığa çıkarmayı amaçlamaktan ziyade, eski biçimin yeniden kazandırılmasını amaçladığı, dolayısıyla koruma mantığından uzaklaşarak yenileme eyleminin gerçekleşmesine (Şener, 2001, s. 310) sebep olduğu söylenebilir.

Koruma-onarım çalışmalarında önemli sorunlardan birisi malzeme sorunudur. Geri dönüşümlü malzeme kullanımı dikkat edilmesi gereken önemli bir noktadır.

Örneğin kalem işlerinde kullanılan boyaların özgün boyalarla aynı ya da uyumlu

içeriğe sahip olması ve geri dönüşümlü boyaların¹² tercih edilmesi gerekir. Onarılan kısımlar özgünden ayırt edilebilir olmalıdır.

Ülkemizde koruma-onarım çalışmalarında geri dönüşü mümkün olmayan ve geçmişe dair izlerin, verilerin tahrip edildiği uygulamalar azımsanamayacak kadar yaygındır. Bunun en temel sebebi eğitim yetersizliği dolayısı ile uzman yetersizliği ya da konu uzmanlarına ekipte yer verilmemesidir. Restorasyon projelerinde çalışma ekibi içinde Sanat Tarihçisinin olma zorunluluğu olduğu gibi projenin gereklerine göre diğer uzmanlar da yer almalıdır. Söz konusu kalem işleri olduğunda hem proje hem de uygulama aşamasında kalem işi uzmanlarından görüş alınmalıdır. Geleneksel teknikleri bilen ve uygulayabilen, geleneksel tekniklerin uygulanamayacağı durumlarda çağdaş ve bilimsel teknikler uygulayabilen ve üretebilen uzmanlar koruma-onarım çalışmalarında görevlendirilmelidir. Koruma-onarım çalışmalarını yürütmekle yetkili devlet kurumlarında yeterli sayıda uzman olmayışı da önemli bir sorundur. Fakat bu sorun üniversiteler ile ortak çalışılarak aşılabilir. Üniversitelerin akademik kadrosundaki koruma-onarım konusunda çalışmalar yürüten uzmanlarından fikir alınarak ya da üniversitelerle işbirliği yapılarak daha bilimsel çalışmalar ortaya konulabilir.

Sonuç olarak insanlık tarihine ilişkin önemli veriler barındıran kültür varlıkları restore edilirken, restorasyonda görev alacak personelin yeterliliklerinin iyi belirlenmesi ve alanında uzman olması, kullanılacak malzemelerin restorasyon ilkelere uygun olması, müdahalelerin bilimsel restorasyon ilkeleri doğrultusunda belirlenmesi, belgeleme ve projelendirme aşamalarının detaylı bir arşiv çalışması sonucu titizlikle yürütülmesi, bilimsel bir temele dayandırılmayan hiçbir çalışmaya izin verilmemesi, etkin ve yeterli bir kontrol mekanizmasının geliştirilmesi gerekir.

¹² Gerektiğinde özgün kalem işlerine ve sıva tabakasına zarar verilmeden geri alınabilen; su ve alkol gibi malzemelerle silinebilen suluboyalar.

KAYNAKÇA

Aksel, M. (2010). *Anadolu halk resimleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Arık, R. (1988). *Batılılaşma dönemi anadolu tasvir sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Behçet, M. (1925). *Kastamonu eski ererleri (kastamonu asar-ı kadimesi)*, Kastamonu: Kastamonu Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları.

Bilgen, M., Yetiş, E., Konak, I. ve Eroğlu, M. (2019). *kastamonu-araç aşığı yazı köyü camii kalem işleri*, Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Kitabı, 26-28 Eylül Van, 523-534.

Çiftçi, F. (2018). *Kastamonu camileri-türbeleri ve diğer tarihi eserleri-I*, Kastamonu: y.e.y.

Eser, E. (1997). "Küre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii", *Vakıflar Dergisi*, 26, 237-238, Ankara.

Eskici, B. (2001), *Ankara mihrabları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Göktaş Kaya, L. ve Kaya Ş. (2010). "İki ahşap taşıyıcılı harim geleneği: Eflani Demirli Köyü Camii", 14. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 257-280, Konya.

Gökoğlu, A. (1952). Paphlagonia, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam, ve Civarı Gayri Menkul Eski Esreleri ve Arkeolojisi, Kastamonu: y.e.y.

Hasol, D. (2009). *Mimarlık cep sözlüğü*, İstanbul: Yem Yayın.

Hicri 937/Miladi 1530 Yılı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, Cilt II, No. 438, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Öney, G. (1968a). "Anadolu Selçuk sanatında hayat ağacı motifi", *Belleten*, XXXII, 125, Ankara, s. 25-55.

Öney, G. (1968b). "Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, VII, İstanbul, S. 117-125.

Öney, G. (1976). *Türk Çini Sanatı*, İstanbul: Binbirdirek Matbaacılık Sanayii A. Ş. Yayınları.

Öney, G. (1989). *Beylikler devri sanatı XIV.-XV. yüzyıl (1300-1453)*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basım Evi.

Özen, M. E. (1985). *Yazma kitap sanatları sözlüğü*, İstanbul: İ. Ü. Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi.

Serin, N. (2018). *Selçuklu ve beylikler dönemi kastamonu camileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Isparta.

Susoy, Ş. (2018). "Tarihi camisi ve sufleri ile Küre-i Hadid (Demirli) Köyü", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, s. 109-123.

Strabon, (2012). *Antik Anadolu coğrafyası Geographika*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Şener, Y. S. (2001). Kayseri Selçuklu yapılarında korunma problemleri, 1. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler-II-, 283-311, Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuk Araştırmaları Merkezi Yayını.

Şener, Y. S. (2013). Arkeolojik alanda yapı malzemelerinin korunması: temel yaklaşımlar, yöntem ve uygulama biçimleri, Orhan Bingöl'e 67. yaş armağanı, 611-624, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi*, 3. Cilt, Ankara:Enformasyon ve Dökümantasyon Merkezi Hizmetleri Vakfı.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Üçer, M. (2019). *Türk kültür ve sanatında hayat ağacı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.

Yetkin, Ş. (1986). *Anadolu'da Türk çini sanatının gelişimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Yücel, Y. (1988). Anadolu Beylikleri hakkında araştırmalar XIII-XV. yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu tarihi Çoban-Oğulları / Candar-Oğulları Beylikleri, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi Küre-i Hadid Camii 2012 Restorasyonu Raporları.

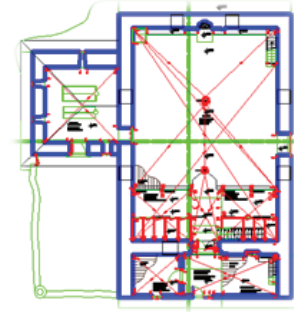
EK: ŞEKİLLER LİSTESİ

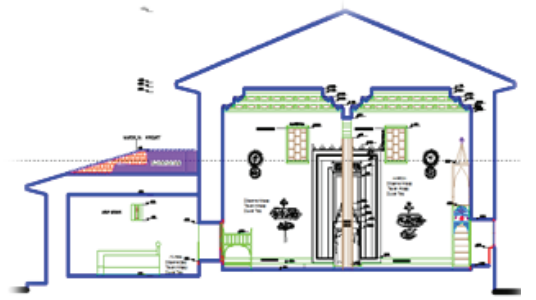
Şekil 1: Demirli Köyü
Camii ve Türbesi

Şekil 2: Demirli Köyü
Camii Kitabesi

Şekil 3: Demirli Köyü Camii ve
Türbesi Planı

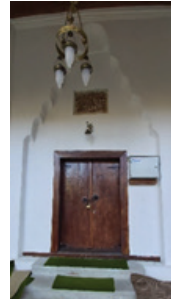

Şekil 4: Demirli Köyü Camii ve Türbesi Kesit

Kaynak: Kastamonu V. B. M. Arşivi (Çizim: H. Yavuz ERBİL, Şeref KAYA)

Şekil 5: Demirli Köyü Camii Son Cemaat Yeri

Şekil 6: Harim Giriş
Kapısı (Restorasyon Sonrası)

Şekil 7: Demirli Köyü Camii
Ahşap Tavanı

Şekil 8: Kuzeyde Kadınlar Mahfili

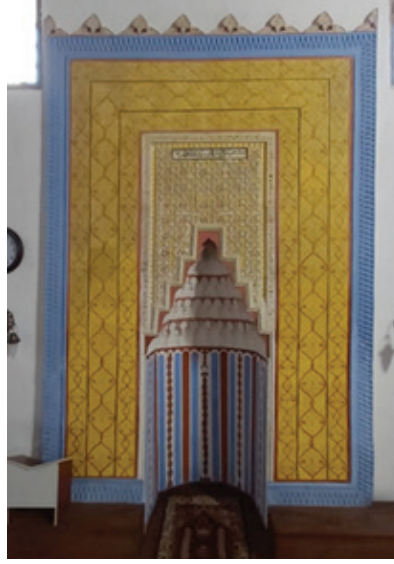
Şekil 9: Zikir hücreleri
(Kaynak; K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 10: Demirli Köyü Camii Mihrap,
Minber ve Kürsüsü

Şekil 11: Mihrap, Restorasyon Öncesi
(Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 12: Mihrap, Restorasyon Sonrası

Şekil 13: Minber

Şekil 14: Minber Köşk

Şekil 15: Minber Giriş

Şekil 16: Minber Giriş Kitabeliği
Restorasyon öncesi
(Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 17: Minber Giriş Kitabeliği
Restorasyon Sonrası

Şekil 18: Ahşap Üstü
Kalem İşleri

Şekil 19: Ahşap Üstü
Kalem İşleri

Şekil 19: Ahşap Üstü
Kalem İşleri

Şekil 21: Güney Duvarı Sıva Üstü
Kalem İşleri (2012 restorasyonu öncesi)
(Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 22: Sıva Üstü Kalem İşleri
(2012 restorasyonu Sonrası)

Şekil 23: Güney Duvarı Sıva Üstü Kalem İşleri
(2012 restorasyonu Öncesi),
(Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 24: Güney Duvarı Sıva Üstü
Kalem İşleri
(2012 restorasyonu Sonrası)

Şekil 25: Güney Duvarı Sıva Üstü Kalem İşleri (2012 restorasyonu Öncesi)

Şekil 26: Güney Duvarı Sıva Üstü Kalem İşleri (2012 restorasyonu Sonrası)

Şekil 27: Doğu Duvarı Sıva Üstü Kalem İşleri

Şekil 28: Doğu Duvarı “Ya Hu” Yazısı ve Kalem İşleri (2012 Restorasyonu Öncesi)
(Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 29: Doğu Duvarı “Ya Hu” Yazısı ve İşleri (2012 Restorasyonu Sonrası)

Şekil 30: Batı Duvarı
Kalem İşi Örneği
(2012 Restorasyonu Öncesi)
(Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 31: Batı Duvarı Kalem İşleri
(2012 Restorasyonu Sonrası)

Şekil 32: Batı Duvarı Kalem İşi
Örneği (2012 Restorasyonu
Öncesi) (Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 33: Batı Duvarı Kalem İşi Örneği
(2012 Restorasyonu Sonrası)

Şekil 34: Doğu Duvarı Pencere
Kenarları Sıva Üstü Kalem İşleri
(2012 restorasyonu öncesi)
(Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 35: Doğu Duvarı Pencere Kenarları
Sıva Üstü Kalem İşleri
(2012 restorasyonu sonrası)

Şekil 36: Türbe Sıva Üstü Kalem İşleri
(2012 restorasyonu öncesi)
(Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 37: Türbe Sıva Üstü Kalem İşleri
(2012 restorasyonu öncesi)
(Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 38: Türbe Sıva Üstü Kalem İşleri
(2012 restorasyonu öncesi)

Şekil 39: Türbe Sıva Üstü Kalem İşleri
(2012 restorasyonu öncesi)

Şekil 40: Türbe Sıva Üstü Kalem İşleri (2012 restorasyonu Sonrası)

Şekil 41: Türbe Sıva Üstü Kalem İşleri (2012 Restorasyonu Sonrası)

Şekil 42: Küre-i Hadid Köyü Camii, Türbesi ve Son Cemaat Yeri
(2012 Restorasyonu Öncesi) (Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)

Şekil 43: Harim Giriş
Kapısı
(Kaynak: K.V.B.M. Arşivi)